

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ РИБНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Л.І. Катан
д.е.н., професор кафедри фінансів та банківської справи
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

О.В. Зубко
асистент кафедри фінансів та банківської справи
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

В умовах сьогодення в Україні існує досить високий внутрішній потенціал для розвитку підприємств галузі рибництва, тому що вона має не тільки значну берегову зону двох морів, але й понад мільйон гектарів природних внутрішніх водоймищ (за цим показником Україна знаходиться на другому місці в Європі), а також сприятливі кліматичні умови. Однак, за забезпеченістю населення рибними продуктами України поки що не досягла норм споживання, а галузь є імпортозалежною.

До такого стану вітчизняна галузь рибництва рухалась поступово, все більш відхиляючись від загальноєвропейського та, навіть, загальносвітового тренду сталого розвитку. Законодавство загального характеру, зокрема в частині водо- та землекористування, орендних відносин, дозвільної системи, ухвалювалось та ухвалюється без урахування особливостей ведення діяльності підприємств галузі рибництва. Програми розвитку села та сільських територій, у тому числі і в частині надання безповоротної державної допомоги та пільгового кредитування, повністю не враховують такий вид аграрного бізнесу, як рибництво. А державне фінансування програми штучного відтворення водних біоресурсів здійснюється в обсязі, який не покриває і половини реальної потреби. Екологодеструктивні процеси в аграрному виробництві у поєднанні з істотним зменшенням обсягів фінансування природоохоронної діяльності становлять загрозу ресурсо-екологічній безпеці подальшого розвитку підприємств галузі рибництва, а відтак, здатності майбутніх поколінь задовольняти

свої потреби в якісній продукції рибництва, що є неприпустимим у контексті сталого розвитку.

Приймаючи до уваги, що концептуальні засади сталого розвитку підприємств галузі рибництва полягають в:

- реалізації багатофункціональності рибного господарства, що забезпечує унікальність його як інструменту сприяння розвитку економіки країни, а саме - як виду економічної діяльності, джерела доходів і постачальника екологічних послуг;

- проголошенні еколого-соціального імперативу в контексті його особливого значення, насамперед для задоволення потреб у продуктах харчуванні та підвищенні якості умов життя населення;

- розвитку підприємств галузі рибництва не лише як галузі економіки, а й як важливого способу життя значної частини українців;

- екологічності розвитку, що генетично притаманно і є важливим для галузі рибництва, оскільки вона пов'язана з раціональним використанням природних ресурсів, довгостроковим збереженням та підвищенням їх продуктивності;

- збалансованості галузевого і територіального розвитку підприємств галузі рибництва;

- більш інноваційному і комплексному застосуванні інноваційних знань, досягнень науки і техніки, включаючи ноу-хау, традиційні та нетрадиційні знання, а також нові методи інноваційного управління підприємствами галузі рибництва.

Таким чином, для ефективного функціонування підприємств галузі рибництва слід проводити фінансування за такими першочерговими напрямками:

- підтримка розвитку галузі рибництва, яка б ґрунтувалася на принципах забезпечення сталості навколишнього середовища, раціонального використання водних ресурсів, реалізації інновацій, підвищення конкурентоспроможності та наукоємності;

- державна бюджетне фінансування розвитку сфери реалізації та переробки продукції рибництва.

Одним з ефективніших способів виходу з нинішнього стану підприємств галузі рибництва є створення галузевих кластерів.

Дослідженням проблеми формування кластерів займається велика кількість сучасних зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких М.Портер, В.Фельдман, Т.Андерсен, Р.Стоун,

П.Арена, Д.Хені, Ж.Вейс, П.Антила, В. Бакума, Н. Васильєвої, М. Кропивка, П. Саблук, С.Соколенко та інші.

Так, американський вчений Майкл Портер, фахівець в галузі кластерів, дав наступне визначення: “Кластери - це зосередження в географічному регіоні взаємозалежних підприємств та установ у границях окремої області” [1]. Пізніше він доповнює визначення тим, що кластери охоплюють значну кількість різного роду підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби, а саме: постачальників спеціального оснащення, нових технологій, послуг, інфраструктури, сировини, додаткових продуктів і т.п. Крім того, “...багато кластерів включають органи влади та інші установи - такі, як університети, центри стандартизації, торговельні асоціації, які забезпечують утворення, спеціалізоване перенавчання, інформацію, дослідження та технічну підтримку”. Вперше на ідею територіальної концентрації ланок спеціалізованих постачальників, виробників, споживачів, пов'язаних технологічним ланцюгом, звернув увагу ще А. Маршалл у своїх знаменитих «Принципах економічної науки» [2].

Слово “кластер” має багато тлумачень, але характерною ознакою його сутності є об'єднання окремих елементів (складових часток) у єдине ціле для виконання певної функції, або реалізації певної мети.

Аналіз всіх аспектів і властивостей кластера дозволив сформулювати наступне трактування даної поняттєво-термінологічної категорії. На нашу думку, кластер - це локалізована територіально-виробнича форма інтеграції взаємодіючих суб'єктів господарювання, банківського, приватного сектору, освітніх закладів, органів влади та суміжних, допоміжних, конструкторських, інноваційних підприємств або організацій, об'єктів інфраструктури, що характеризується виробництвом конкурентоздатних товарів або послуг, наявністю погодженої стратегії розвитку, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з учасників і території локалізації кластера, на якій вона перебуває, і що має істотну соціально-економічну значимість для регіону.

Загальноприйнята концепція кластерів свідчить, що для успішного розвитку кластер має створюватися з підприємств високорозвинених, конкурентоспроможних галузей з розвинуеною

інфраструктурою і високими економічними показниками. Аналіз сучасного стану підприємств галузі рибництва на перший погляд свідчить про те, що підприємства галузі рибництва - не є найкращою базою для створення кластерів. Але цей аналіз показує, що у цих підприємств немає інших можливостей для успішного розвитку, ніж інноваційний шлях і використання синергії, яка властива кластеру. Інших джерел, іншого потенціалу для розвитку, та й просто для виживання, підприємства рибної галузі в даний момент поки що не мають. Якщо не змінювати організацію діяльності цих підприємств, то модель їх діяльності так і залишиться статичною, і несприятливе соціально-економічний та екологічний стан буде тільки погіршуватися.

Покращити стан справ у галузі рибництва, надати їй динамізму може тільки одне - скористатися наявним у підприємств потенціалом, організувавши виробничі, адміністративні, кадрові та наукові зв'язки принципово іншим чином, а саме, за допомогою об'єднання в кластери.

Кластерні об'єднання – є однією з найефективніших форм організації інноваційних процесів, форм регіонального розвитку, за якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації. Об'єднання у кластери формують специфічний економічний простір з метою розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів, а отже, виконують функції структуроутворюючих та конкурентоспроможних елементів глобальної системи.

Економіка країни, що формуються на основі кластерів, - це модель конкурентноздатної та інвестиційно привабливої економіки, що забезпечує високий рівень та якість життя населення. Кластери потрібні тому, що інноваційні процеси вимагають ресурсів і компетенції, які перебувають часто за межами окремого підприємства; кластери - це сукупність конкуренції та співробітництва, “колективна ефективність”, “гнучка спеціалізація”; використання ефектів синергії; кластери - частина більш широкої концепції конкурентноздатності. Кластерні механізми або локальні мережі територіально-виробничі системи – є джерелами та факторами економічного зростання певних територій [3].

В свою чергу сталий розвиток підприємств галузі рибництва

являє собою гармонізацію або збалансоване зростання економічної, соціальної та екологічної складових, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами сучасних і майбутніх поколінь.

Економічна складова передбачає економічне зростання на основі мінімізації витрат, раціонального використання ресурсів, економії енергоресурсів тощо. Соціальна складова реалізується через людський розвиток, забезпечення вирівнювання рівнів життя різних соціальних груп, подолання відсталості та бідності, зниження безробіття. Екологічна складова означає збереження і поліпшення навколишнього середовища, єдність біологічних і фізичних природних систем, а також їх життєздатність, оскільки саме від цього залежить і теперішня і майбутня стабільність усієї біосфери.

Одними з найефективніших стимулів формування гармонізованого розвитку галузі рибництва є фінансова складова, тому питання, пов'язані з формуванням і вдосконаленням системи фінансового забезпечення підприємств галузі рибництва та пошуком перспективних джерел її фінансування, набувають актуальності. Це зумовлено обмеженістю фінансових ресурсів, яка притаманна сучасній економічній ситуації, виключною важливістю інноваційних перетворень в економічній і соціальній сферах країни, а також необхідністю створення ефективних форм діагностики фінансового забезпечення для кожного етапу діяльності.

Перспективним інструментом зміцнення системи фінансового забезпечення та сталого розвитку підприємств галузі рибництва є формування кластеру із урахування існуючого науково – інноваційного потенціалу, рівня господарювання конкретної території, специфіки розвитку галузі рибництва, а також можливих обмежень виробничого, економічного, соціального і екологічного характеру. Утворення таких кластерів зміцнює систему фінансового забезпечення діяльності як самих підприємств галузі рибництва, так і сільських територій, що веде до розвитку і підвищення конкурентоспроможності сільських територій, регіону, держави та дозволяє формувати пріоритети сталого розвитку.

Можна виділити такі ефективні фактори кластерної взаємодії в галузі рибництва:

- зростання продуктивності підприємств та конкурентоспроможності галузі;
- підвищення сприйнятливості до можливостей інновацій та високої спеціалізації;
- розширення доступу до ринків збуту, спеціалізованим постачальникам, послугам, кваліфікованій робочій силі, технологічним знанням;
- підвищення рівня формування інноваційних підприємств;
- більша гнучкість та ефект великого масштабу;
- спільна діяльність;
- колективна ефективність.

Основна мета кластеру в галузі рибництва – підвищити внутрішню та міжнародну конкурентоспроможність його учасників за рахунок спільного співробітництва, наукових досліджень та інновації, освіти тощо.

Таким чином, на сьогоднішній день застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою для відродження вітчизняних підприємств галузі рибництва, підвищення їх конкурентоспроможності, досягнення високого рівня економічного, соціального та екологічного рівня розвитку регіону та сільських територій.

В останнє десятиріччя кластери та регіональна політика, що заснована на них, слугують найбільш успішним інструментом економічного розвитку регіонів у західних країнах. Кластерні ініціативи, що підтримують форми кооперації між підприємствами, державним сектором та інституціями (університетами, дослідницькими центрами), є рушійними силами економічного зростання та зростання зайнятості в багатьох регіонах світу. Для України особливо актуальним є вивчення регіональної політики розвинених країн, заснованої на кластерному підході в галузі рибництва в контексті орієнтації на вектор європейської інтеграції. Конкурентоспроможними виявляються ті країни, в яких приділяється значна увага формуванню інноваційної моделі розвитку економіки. Досвід країн світу засвідчує, що важливе місце в інноваційній економіці посідають кластери.

Кластери рибництва, в цілому, та підприємств рибництва,

зокрема, мають низку переваг порівняно з іншими інтеграційними формами та сприяють розвитку економіки країни за такими напрямками:

- зростання продуктивності підприємств завдяки кращому доступу до робочої сили та постачальників, спеціалізованій інформації, інституціям і розширенню ринків збуту;

- стимулювання інновацій шляхом співпраці з профільними вищими навчальними закладами та відповідними науково-дослідними інститутами;

- здатність впроваджувати швидкі зміни та достатню гнучкість, нижчу ціну експерименту, тиск конкурентів та інших учасників кластера;

- мінімізація ризиків через їх розподіл між учасниками кластеру;

- внутрішнє узгодження дій учасників кластеру, яке сприяє ефективності використання зовнішніх інвестицій, створенню підприємств завдяки кращій візуалізації ніші для нових підприємств, наявності необхідної сировини, комплектуючих і робочої сили;

- розвиток інфраструктури в сільській місцевості [4].

Крім того, особливістю кластерів є те, що механізм їхнього формування та функціонування має можливість мати синергетичний ефект. Останній досягається за рахунок об'єднання чи спільного використання ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних, інноваційних тощо), зменшення трансакційних витрат, спільного виходу на ринки з виробленою продукцією, врегулювання та збалансованості інтересів учасників такого утворення, формування ефективної системи самоорганізації та управління.

У створенні та подальшому розвитку кластерів рибиництва суттєва роль належить державним управлінським структурам регіону. Ці органи влади повинні не підтримувати окремі підприємства, а допомагати: у становленні партнерських відносин між учасниками кластеру, між радою кластера та обласними управлінськими та іншими структурами; у формуванні нових структур, що необхідні для ефективного функціонування цих структур; у залученні малого підприємництва до участі у роботі кластерів; у стимулюванні модернізації виробництва тощо.

В багатьох країнах Європи та світу розвиток кластерних програм підприємств галузі рибництва здійснюється саме при підтримці державних, регіональних та місцевих органів.

В аграрному секторі України тільки починають формуватися державні програми підтримки розвитку кластерних програм. Підприємці поки що безсистемно скуповують або перекупувають підприємства в аграрному секторі, а потім розбудовують власні постачальницько-виробничо-збутові ланцюжки або схеми, подібні до мережевого маркетингу.

Світовий досвід дає підстави зробити висновок про те, що застосування кластерних структур галузі рибництва України дає можливість перейти до високоефективного розвитку підприємств галузі рибництва, а розвиток підприємств галузі рибництва в більшій мірі пов'язаний з розвитком відповідних сільських територій країни.

Так кластерний варіант організації та управління процесом розвитку соціально-економічних відносин на селі дозволить покращити рівень життя сільського населення та сприяти розвитку сільських територіях. Основою розв'язання цієї задачі повинно стати соціальне партнерство всіх діючих у сільській місцевості структур (як у соціальній, так і матеріальній сферах [5]). Соціальне партнерство підприємств, організацій та установ за регіональних кластерних утворень (через кластерний принцип відносин) при активній координаційній діяльності державних управлінських структур дає змогу на засадах добровільності, взаємовизнання прав і обов'язків кожної зі сторін обґрунтовано та ефективно діяти щодо раціонального соціально – економічного розвитку сільської місцевості, а разом і з цим і підвищення рівня життя сільського населення.

Не зважаючи на доведену світовою практикою ефективність кластерів, кластеризація на сільських територіях України також перебуває на етапі зародження і потребує більшої цілеспрямованості та організованості з боку як центральних, так і місцевих органів державного управління. Саме вони мають бути зацікавлені в тому, щоб на підвідомчих їм територіях концентрувалися системи взаємодоповнюючих підприємств, спрямовані на підвищення доходності та якості життя сільського населення.

Діяльність направлена на підтримку формування кластерів

називається «кластерною політикою» і включає: ліквідацію бар'єрів для інновацій; інвестиції в людський капітал та інфраструктуру; підтримку географічної концентрації пов'язаних підприємств.

«Кластерна політика» є альтернативою перешкоджаючих конкурентії заходів традиційної «аграрної політики», в межах якої здійснюється підтримка конкретних підприємств або галузей.

Говорячи про ефективність застосування кластерного підходу в галузі рибництва, слід зазначити, що разом з підвищенням конкурентоспроможності підприємств – учасників кластеру, досягається ще одна з основних цілей створення кластеру - це перехід до сталого розвитку галузі рибництва за рахунок переходу всіх учасників кластера на інвестиційно – інноваційну модель розвитку, що передбачає використання досягнень науково-технічного прогресу, а також запровадження основ сталого розвитку територій, на яких здійснюють свою діяльність суб'єкти кластеру галузі рибництва.

Глобальні зміни, які відбуваються в результаті активізації інноваційних процесів, вимагають нових підходів до економіко-екологічного розвитку галузі рибництва. У сформованих умовах необхідним стає оновлення форм і методів управління регіональними соціально-економічними системами, одним з найважливіших напрямів діяльності яких може стати формування відповідної кластерної політики підприємств галузі рибництва в контексті вирішення економіко-екологічних проблем галузі.

Вирішення комплексу проблем, які сьогодні має галузь рибництва України, можливе шляхом формування кластерної політики підприємств галузі рибництва. Кластерна політика – це заходи, що проводяться державними та місцевими органами влади зі створення та підтримки розвитку кластерів на території держави, що включають заходи нормативно-правового забезпечення, інвестиційні, фінансово-бюджетні механізми, інформаційну підтримку тощо [6].

Виникнення, розвиток та функціонування кластерів підприємств галузі рибництва є одним з пріоритетних питань сучасної наукової думки. Особливо це стосується такого аспекту державного управління, як управління регіональним розвитком. Питання кластеру, в цілому, та підприємств галузі рибництва,

зокрема, розглядаються як економічне явище, тому його функціонування та розвиток – безпосередньо стосується завдань, на вирішення яких спрямована дія відповідних механізмів державного управління.

До факторів, що досягається за допомогою кластерної політики в галузі рибництва можна віднести:

- відтворення, раціональне використання та охорона водних біоресурсів;

- активізація інноваційної діяльності суб'єктів галузі рибництва за рахунок накопичення знань в кластері та передачі знань, досвіду, навичок, ноу-хау в результаті міграції в кластері висококваліфікованого персоналу, проведення навчальних семінарів для учасників кластерів;

- поліпшення методів вирішення складних завдань;

- гнучкість і швидкість розробок впровадження інновацій;

- внутрішня спеціалізація і стандартизація внаслідок наявності у складі кластера гнучких підприємницьких структур малого бізнесу, що представляють інноваційні точки зростання;

- мінімізація витрат на впровадження інновацій;

- придбання нововведень в рамках міжнародного технологічного співробітництва;

- розвиток підприємництва за рахунок створення потужними виробниками кластеру попиту на спеціалізовані матеріально-технічні ресурси та послуги;

- розвиток аутсорсингу, коли малі та середні підприємства виробляють продукцію, роботи і послуги для ключових суб'єктів кластера;

- залучення іноземних інвестицій завдяки співпраці суб'єктів кластера із закордонними постачальниками та інвесторами;

- розширення експорту суб'єктами за рахунок спільних маркетингових програм, а також організаційної підтримки експортерів регіону.

Аналіз та узагальнення теоретичних і практичних джерел, присвячених питанню кластерного підходу в рибництві, дає змогу виділити такі напрями правового забезпечення державної політики в зазначеній сфері суспільних відносин:

- розроблення та схвалення Концепції розвитку кластерів у сільському господарстві та рибництві зокрема, як окремого акту або як частини більш загального програмного документу у сфері

розвитку агроінноваційного законодавства;

- правову легалізацію поняття «кластер»;
- розроблення та ухвалення законодавчого акту, присвяченого створенню та функціонуванню мережесамоврядних систем, у сфері рибного господарства, зокрема відповідних об'єднань (рибних кластерів).

Необхідною є також реалізація заходів державної політики розвитку рибних кластерів на місцевому рівні більш загального характеру, наприклад, забезпечення відповідної інфраструктури, розроблення та запровадження інформаційних реєстрів і баз, стимулювання інвестицій та ряду інших заходів організаційного й інформаційного спрямування, визначених спільними зусиллями держави, громад і зацікавлених представників підприємств галузі рибництва.

Таким чином, кластерний підхід є одним із визначальних світових трендів розвитку інноваційно-орієнтованої економіки, особливо в аграрному секторі в цілому та галузі рибництва зокрема. А пошук консенсусу між бізнесом і державою щодо обрання моделі участі останньої в розвитку кластерного концепту у сфері рибного господарства цілком може бути ефективним, якщо в основу цього процесу буде покладений принцип досягнення балансу між приватними та публічними інтересами, що узгоджуються та опосередковуються нормами аграрного права. Спільне розроблення концепції кластерного розвитку галузі рибництва, її належне правове та організаційне забезпечення з урахуванням принципу державно-приватного партнерства та децентралізації може дати позитивний ефект і сприяти активізації запровадження кластерної інноваційної моделі розвитку галузі рибництва в Україні.

Література

1. Портер М. Конкуренція / М. Портер – Київ, Вид-ви «Знання», 2012. – 523 с.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки, т.1, Пер. С англ. – М., «Прогресс», 1993. – 564 с.
3. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф.Кропивко // Економіка АПК. - 2014. - №5. - С.55-58.

4. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2013. - №11. – С. 3-12.

5. Скупський Р.М. Марикультура Чорного моря – концептуальні засади створення рибогосподарського кластеру / Р.М. Скупський // Економічний форум. – 2015. - №1. – С.86-101.

6. Язлюк Б.О. Методика оцінки рівня згладжування економіко-інституціональної й соціально-економічної асиметрії розвитку внутрірегіональних територій/ Б.О.Язлюк //Зб. наук. праць Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2014. – Вип. 37. – Частина II. – С. 57–63.